

Розділ третій (С. 107–134) присвячений витокам аріанства. У першому підрозділі Олеся Жданович приділяє увагу ідеологічним попередникам аріанського віровчення (С. 107–117). Показавши загальні причини, що призвели до появи різноманітних релігійних течій в середині раннього християнства, дослідниця окремо зупиняється на двох з них – адоптианізмі та субординаціонізмі. (С. 108). Авторка аналізує діяльність різноманітних представників даних течій, причому найбільше уваги приділяється майбутнім натхненникам Арія, а саме Павлу Самосатському (С. 109–111) і Лукіану Антіохійському (С. 111–113). Наприкінці підрозділу О. Жданович робить висновок, що «Саме аріанство стало найпотужнішою еретичною течією в християнстві завдяки тому, що увібрало в себе не тільки погляди адоптианістів, але й ідеї інших ранньохристиянських філософів та богословів» (С. 116). Підрозділ другий повністю присвячений саме теологічній суті Аріанства або «Аріанській суперечці» (С. 118–134).

У четвертому розділі Олеся Жданович пропонує читачам подивитися на «Аріанську суперечку» в суспільно-політичному житті Римської імперії (С. 135–166). Центральною подією даного розділу є підготовка, проведення та наслідки першого Вселенського собору (325 р.) у м. Нікеї. Вчена приділяє чимало уваги ролі імператора Константина як в організації і проведенні собору, так і в подальшій долі аріанства.

Наприкінці своєї монографії Олеся Жданович помістила в додатках тринадцять документів, що стосуються листування церковних діячів, послань імператорів тощо (С. 191–219).

*Василь Кононенко**

[ОГЛЯД] КРИВОШЕЯ В. В. КОЗАЦЬКА ЕЛІТА ГЕТЬМАНЩИНИ. – К.: ШПЕНД ІМЕНІ І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ, 2008. – 452 с.

Книга В. Кривошеї стала наслідком багаторічних досліджень істориком персонального складу старшини. Дана тематика дослідження історії України раннього нового часу є важливою, оскільки еліта Гетьманщини вивчалася з політичного, соціального, економічного, культурного, інтелектуального та інших аспектів, але історики все-таки погано знають людей тієї епохи. Як можна було сподіватися, генеалогічні дослідження дали цікаві результати.

Опрацювавши реєстр козацького війська 1649 р., автор прийшов до висновку, що в його складі нараховувалося 12,6% шляхти. Це надзвичайно важливо, оскільки історики орієнтувалися на авторитет В. Липинського, який писав про

* *Кононенко Василь* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

3,3% шляхти у козацьких лавах¹. Цей факт змусить переосмислити «козацьку» історію Гетьманщини та створює перспективу розгляду Війська Запорозького як типологічно подібного до тієї ж Речі Посполитої, Молдови чи Лівонії. Звичайно, це лише один бік багатолікого історичного процесу, але стає очевидним, що безапеляційне протиставлення шляхти та козацтва не має підстав.

Важливими для дослідників є відомості щодо соціальної мобільності у середовищі еліти Гетьманщини. Наприклад, з 601 старшинської родини у роки гетьманування Б. Хмельницького на посадах за І. Самойловича залишилося 75, за І. Мазепи – 64, за І. Скоропадського – 40, Д. Апостола – 31, в останній період існування держави – 37². Суттєвими для розуміння «регіонального» розподілу влади у Гетьманщині є уточнюючі дані, як-от прихід до влади І. Брюховецького призвів до втрати урядів представників груп В. Золотаренка (Чернігівщина) та Я. Сомка (Переяславщина). За гетьманування Д. Ігнатовича-Многогрішного з 188 старшин, прізвища яких вдалося ідентифікувати, 63 родини (33,5%) зберегли уряд, 28 (14,9%) – повернули посади, 97 (51,6%) – нові представники³.

Доречними для подальших досліджень різних аспектів історії Війська Запорозького стали відомості про «циркуляцію» еліт при приході до влади нових гетьманів. Наприклад, за І. Самойловича з 399 родин, прізвища яких вдалося автору віднайти, 46 (11,5%) повернули владу, 114 (28,6%) родин зберегли свій статус, новими були 216 (54,1%) родин⁴. Оскільки Самойлович проводив політику обмеження впливу (економічного, політичного) інших, насамперед правобережних родів, то вони склали йому опозицію. Це стало причиною державного перевороту 1687 р.⁵ З генеалогічних досліджень слідує, що владу у ході цього перевороту захопила покозачена шляхта з Правобережжя⁶. У цьому аспекті є цікаві зміни політичної свідомості еліти Гетьманщини. Чому правобережці, переходячи до І. Самойловича, перебирали політичну мову Лівобережжя – малоросійську термінологію, розвивали її та залишали «русько-українську»? У цьому контексті також є важливим вивчення підбурювання правобережцями І. Мазепи до виступу проти Петра I⁷.

Цікавими є відомості про персональний склад Значного військового товариства. Від самого початку Української революції 1648–1676 рр. ієрархія рангів Значного військового товариства конкурувала з шляхетською моделлю суспільства Речі Посполитої, тобто її можна розглядати як своєрідну організацію

¹ *Кривошея В. В.* Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 101.

² Там само. – С. 117.

³ Там само. – С. 221.

⁴ Там само. – С. 240.

⁵ Там само. – С. 241.

⁶ Там само. – С. 244.

⁷ *Кононенко В.* [Огляд] Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2008 – 86 с. // Критика. – 2009. – № 3-4 (березень-квітень). – С. 34.

нобілітету у Гетьманщині. На 1763 р. у Війську Запорозькому було 221 (з них 139 служили) бунчукових, 329 (239) військових, 722 (548) значкових товаришів. Загалом неурядова старшина нараховувала 1275 чоловік, із них служили 1006 (79%)¹. Бунчукових товаришів на 1763 р. було 139 та 39 абшпитованих. Цікаво, що третина бунчукових товаришів зосереджувалася у Стародубському (41), а також значна кількість у Чернігівському (33) та Ніжинському (21) полках². Це свідчить, що північні полки, де були давні шляхетські традиції, мали й найбільшу кількість представників найвищого рангу Значного військового товариства.

Отже, дане дослідження ставить нові проблеми в історіографії раннього нового часу, які необхідно вирішувати. На нашу думку, подальші історичні дослідження мають проходити у межах не тільки політичної історії, але й соціальної, інтелектуальної, економічної.

*Юрій Кудінов**

ІСТОРИКИ США І КАНАДИ ПРО МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ СЕРЕДИНИ XVII ст.

Рецензовані праці віддзеркалюють еволюційність поглядів американських істориків на діяльність Богдана Хмельницького – будівничого Української козацької держави (Військо Запорозьке). У 2010 р. лунає 415-та річниця від народження українського гетьмана. Дані книги, написані через дві декади одна від одної у 1941, 1963 і 1982 рр. Вони проникнуті ідеєю української окремішності, намагаючись як можна об'єктивніше зобразити реальний хід історичного процесу не лише в українському, але й у східноєвропейському контексті середини XVII ст.

[ОГЛЯД] VERNADSKY G. BOHDAN, HETMAN OF UKRAINE. – NEW HAVEN: YALE UNIVERSITY PRESS; LONDON–HUMPHREY MILFORD: OXFORD UNIVERSITY PRESS. – 1941. – VII+150 p.: (PUBLISHED FOR THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION).

Відомо дві рецензії на першу працю (1941 р.) – Джона Куртіса (John Curtiss) (1943 р.) і Філіпа Мозлі (P.E. Mosely // *The Slavonic and East European Review*. – 1943. – Vol. 21–22. – р. 269). Д. Куртіс апелював до прихильності Д. Вернадського своєму герою тим, що Б. Хмельницький не був людиною передбачення: виступ проти Речі

¹ *Кривошея В. В.* Козацька еліта Гетьманщини. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 326.

² Там само. – С. 341.

* *Кудінов Юрій* – аспірант відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.
Науковий керівник – доктор історичних наук Т. В. Чухліб.